

ку дослідження співвідношення механізму протидії злочинності із суміжними категоріями, визначення системи та аналізу принципів його функціонування тощо.

Список літератури: 1. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. М., 1999. 2. Закон України «Про основи національної безпеки України». 3. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. М., 1972. 4. Литвинов О.М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів. Херсон, 2003. 5. Четвериков В.С., Четвериков В.В. Основы управления в органах внутренних дел. М., 1997.

Надійшла до редакції 21.10.06

І. В. Борисенко

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТРУПА

У правовій літературі неодноразово підкреслювалася важливість криміналістичного дослідження жертви злочину. Особу потерпілого цілий ряд авторів називає одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи (В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, А. Г. Відонов та інші). Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки особисті якості потерпілого і характер зв'язку «жертва – суб'єкт злочину» накладають відбиток і на механізм вчинення злочину, на особливості організації їх розкриття, розслідування і профілактики.

Сьогодні можна цілком визначено говорити про криміналістичну віктимологію як про окрему криміналістичну теорію, що складається з двох основних блоків. Перший блок складають структурні елементи, що на основі аналізу дій потерпілого забезпечують (на теоретичному рівні) моделювання реальної дійсності, належної ретроспективному встановленню в процесі розслідування. До другого відносять кримінально-релевантні ознаки особи потерпілого та інші значущі (в кримінально-процесуальному або криміналістичному аспекті) обставини, які використовуються для моделювання на основі дослідження трупа загиблого [1, с. 12–13].

До числа основних властивостей потерпілих, що мають криміналістичне значення, відносяться їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. Серед особливостей, властивих поведінці потерпілих, криміналістично значущими є й такі як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші, які характеризують їх поведінку поза зв'язком з вчиненими щодо них злочинами.

Аналіз причин і обставин, що зумовлюють вчинення злочинів, вказує на необхідність з'ясування взаємовідносин і взаємодії між жертвою і суб'єктом злочину. Істотним моментом тут є встанов-

лення того, як правильно вказує В. А. Журавель, наскільки поведінка потерпілого сприяла вчиненню злочину. Віктимологічний підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що початковою точкою для збору інформації щодо злочинця є особа і поведінка потерпілого [2, с. 46].

Диференціація вбивств із розчленуванням трупа дозволяє виділяти і найбільш типові групи потерпілих: 1) жертви «побутових» вбивств; 2) жертви сексуальних, в тому числі і сексуально-садистських вбивств. Критерій поведінки, в свою чергу, дозволяє класифікувати, на наш погляд, жертви досліджуваної категорії вбивств на: *випадкові* і ті, *що провокують вбивство*.

Віктимна поведінка жертви є ключовою ланкою в ланцюзі відомостей щодо її особи. Вивчення міри вияву віктимності потерпілого показує типівість для даного виду вбивств *нейтральної* або *провокуючої* поведінки жертви щодо вбивці. Що ж до так званої *позитивної* поведінки потерпілих, то при вбивствах з розчленуванням тіла вона, як правило, не є характерною, але в судово-слідчій практиці відмічені і подібного роду випадки.

Дослідження і узагальнення практики розслідування вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті, показали, що відсоток сексуально-садистських вбивств, що супроводяться розчленуванням тіла жертви, у їх загальній кількості відносно невисокий. Так, за дослідженнями І. А. Николаичука, по 0,6% вивчених справах про зґвалтування злочинці вбивали своїх жертв з подальшим розчленуванням трупа [3, с. 78]. За даними С. А. Афанасьєва, що вивчив більш ніж 100 кримінальних справ про сексуально-садистські вбивства, розчленування трупа і відчленування його частин мали місце в 11% випадків [4, с. 48].

Розглянемо більш детально класифікацію *жертв сексуально-садистських вбивств* із розчленуванням тіла.

Випадкові жертви. Переважну більшість потерпілих серед випадкових жертв складали особи жіночої статі. Серед осіб чоловічої статі потерпілими були тільки діти і підлітки у віці від 5 до 17 років. Досить широкий і віковий діапазон всіх убитих (від 5 до 65 років).

Поняття «випадкова жертва» є характерним саме для випадкових потерпілих, що пояснюється характером взаємовідносин між вбивцею і жертвою, який носить ситуаційний характер і часто виявляється лише за лінією просторово-часових параметрів спілкування. У цьому полягає специфіка вищевказаної групи потерпілих при серійних сексуально-садистських вбивствах із розчленуванням тіла.

До цієї категорії відносяться, передусім, ті потерпілі, які внаслідок вікових або психічних особливостей (зайва довірливість і необачність) не могли реально оцінити віктимогенну ситуацію, що

склалася. Це – діти і особи з психічними розладами, такими як шизофренія, олігофренія тощо.

З певною часткою умовності до «випадкових жертв» можна віднести і потерпілих, здатних адекватно оцінювати віктимність ситуації, що передує злочину, але нехтували заходами особистої безпеки. Сюди відносяться жінки, чії маршрути пересування пролягали по безлюдних місцях в пізні вечірні години без супроводу. Щодо цих осіб можна говорити про так звану «пасивну провокацію», при цьому «... потерпілі навіть нічого не роблячи, своїм станом, віком, манерою триматися, виразом обличчя, одягом нерідко могли стимулювати злочинця на напад» [5, с. 167–168].

Серйозної уваги заслуговує той факт, що злочинцем або повністю ігнорувалися статевовікові характеристики об'єкта нападу або вибір жертви здійснювався щодо певних суб'єктивних параметрів, які мали фетишистську спрямованість: стать, вік, манера одягатися, зріст тощо. Наприклад, Головкін вчиняв вбивства лише підлітків (більше 10 жертв) [6, с. 73–74]. Кузнецов нападав на молодих жінок, схожих, з його слів, на «струнких кішечок» і що нагадували йому першу в його житті жінку, яка відштовхнула його домагання. Подібним чином пояснював вибір перших своїх жертв і вітебський вбивця Міхасевич [7, с. 60–61]. Обвинувачений Семенов пояснював це тим, що «... побачив великі груди і став напружувати на ставевий акт [4, с. 78]...». І навпаки, для Чикатіло А. вибір об'єкта сексуального посягання знерідка був знеособлений: «... Коли бачив голе чоловіче або жіноче тіло – для мене було байдуже – я рвав і метав як звір [8, с. 27–28]...». Випадкові жертви були і серед жертв канібала Джумгалієва Н. (Алма-Атинська обл.) [9, с. 4].

Як бачимо, про елемент «випадковості» можна говорити лише з точки зору виникнення тієї криміногенної для жертви ситуації, в якій вона опинилась, для злочинця ж вибір жертви часто був далеко не випадковий. З іншого боку, саме ця спрямованість (якщо вона мала місце) була свого роду «міткою» злочинця, вказуючи на його почерк, що згодом нерідко набувало вирішального значення для побудови інформаційної моделі у розшуку вбивці.

Чинник випадковості жертви пояснює і різноманітність соціальних, етично-психологічних і побутових характеристик, властивих жертвам цієї категорії. Це – представники найрізноманітніших прошарків суспільства, різних професій і занять, різного рівня освіти. Схожість між ними обмежується лише виявленою зневагою заходами власної безпеки і можливим збігом фізичних та інших характеристик, наприклад, однаковий зріст, схожість одягу, що обираються злочинцем у випадку, якщо такий вибір мав місце.

Жертви, що провокують вбивство. Дослідження віктимологічних аспектів поведінки жертв, проведені В. Я. Рибальською, показали, що поряд із жертвами, які жодним чином не сприяють

посяганню, зустрічаються факти сприяння потерпілих власній віктимізації – від явної необережності до відвертої, іноді тривалої провокації злочину [10, с. 16]. До цієї категорії жертв відносяться потерпілі, що виявили провокуючу поведінку щодо злочинця. Характерним для даної групи є те, що в переважній більшості суди входять особи, що володіють підвищеною схильністю стати жертвою вбивства, які відносяться до так званих «груп ризику». Це – наркомани, повії, жінки-алкоголіки, особи без певного місця проживання.

Взаємовідносини між злочинцем і жертвою вказаної групи (до вчинення вбивства) мали більш тривалий контакт, ніж з «випадковими» жертвами і відрізнялися активністю з боку останніх. Активність полягала в тому, що, свідомо вступаючи в контакт зі злочинцем, вони нерідко відверто провокували майбутніх насильників на інтимну близькість, будучи ідеальною «мішенню» для реалізації злочинних потреб останніх. Так, Чикатіло А. в своїх свідченнях зазначав: «Я спеціально не ловив і не шукав своїх жертв. Просто випадково попадалися такі ж як я – вибиті з життєвої колії, це нас об'єднувало і вони до мене прилипали» [8, с. 28]. «Віктимогенна деформація» [10, с. 33] особи потерпілих, як сукупність соціально-психологічних властивостей особи, пов'язана з особливостями їх соціалізації і в цій групі виражена найбільш виразно. Такого роду деформація і приводить до того, що саме ці особи стають жертвою подібних вбивств.

Певний інтерес представляє і те, що критерії вибору таких жертв злочинцями нерідко полягали саме в тому, що потерпілі-жінки вели аморальний спосіб життя. Типовими в цьому відношенні є серійні вбивства з розчленуванням трупа, вчинені Кузнецовим К. [11, с. 344] та Третьяковим В. «Санітар природи» (як сам себе називав останній), розчленовуючи тіла вбитих сокирою, знімав з них шкіру і витягував внутрішні органи. На допитах говорив, що «відчував особливу ненависть до «виразок нашого суспільства» і тому «очищав» суспільство від його вад, вбивав тільки жінок, що вели аморальний спосіб життя» [12, с. 157–158]. Серійні вбивства повії з подібного роду мотивацією характерні і для зарубіжної слідчої практики розслідування серійних сексуально-садистських вбивств із розчленуванням трупа.

Типовим є також те, що такі вбивці в переважній більшості позитивно характеризувалися за місцем проживання, місцем роботи, а деякі з них мали досить престижний соціальний статус, в той час як жертви цієї категорії мали виключно негативні характеристики.

Щодо *жертв «побутових» вбивств*, то істотною особливістю цієї категорії потерпілих, на відміну від жертв сексуально-садистських вбивств, є характер взаємозв'язку «злочинець-жертва». Враховую-

чи, що в загальному числі досліджуваних убивств домінують побутові, особливої уваги заслуговують дані нашого дослідження, які дозволили констатувати, що у переважній більшості випадків існує закономірність: жертвою таких злочинів є особи, які знаходяться в тісному зв'язку зі злочинцем.

При побутових вбивствах потерпілих (за ознакою відносин зі злочинцем) можна розділити на: родичів і членів сім'ї; сусідів; осіб, що знаходились зі злочинцем в дружніх або інтимних відносинах; осіб, які були знайомі зі злочинцем, проводили з ним дозволя або були пов'язані між собою іншими стосунками.

У залежності від часу існування зв'язки можуть бути поділені на: тривалі, нетривалі і короткочасні. До останніх відносяться зв'язки, що виникли безпосередньо перед вчиненням злочину або з приводу його приховування, а також, що мають разовий характер. Короткочасні зв'язки найбільш типові для сексуально-садистських вбивств з розчленуванням тіла жертви, про які вже говорилося вище. Епізодичність зв'язків дає можливість говорити про *випадкові жертви* такого роду вбивств. При побутових вбивствах з розчленуванням трупа саме характер існуючих взаємозв'язків «жертва-злочинець» і взаємовідносин між ними, як правило, виключає чинник випадковості. Разом з тим, у поведінці потерпілих при побутових вбивствах, незважаючи на переважність віктимологічного аспекту, також можна виділити групу «випадкових» жертв: малолітні діти; особи, які стали жертвами психічно хворих вбивць; старі люди (при відсутності вияву з боку останніх будь-якої форми провокуючої поведінки).

Діти відіграють роль «випадкової жертви» внаслідок того, що часто ставали мимовільними свідками сімейно-побутових криміногенних ситуацій. З метою приховування вчиненого злочину злочинець вдається до їх вбивства. Характерною в цьому відношенні є кримінальна справа про вбивство Т. Син потерпілої з корисливою метою вбив свою матір на очах у свого 5-річного сина, який почав голосно кричати. З метою приховування злочину, злочинець убив і малолітню дитину, згодом розчленувавши тіла обох жертв¹. Можлива і інша ситуація, коли діти стають випадковими жертвами – це вбивства матерями новонароджених і малолітніх дітей. У цій ситуації мотивами вбивств, як правило, є прагнення позбутися своєї дитини.

Побутові криміногенні ситуації багато в чому зумовлює саме поведінка потерпілих. Вбивства в сім'ї відрізняє активна роль потерпілих, які завжди являють собою об'єкт конкретної спрямованості. У зв'язку з цим Ю. М. Антонян класифікує потерпілих (при «побутових» вбивствах) за: характером зв'язку зі злочинцем (шлюб

---

¹ Архів Комінтерновського районного суду м.Харкова за 1985 р.

або спорідненість); ознаками поведінки в конфлікті (позитивна, аморальна, злочинна, нейтральна); мірою доступності злочинцю (спільне мешкання, часті зустрічі тощо); характером і мірою матеріальної і (або) психологічної залежності від злочинця, в тому числі внаслідок віку, хвороби тощо. Істотною є вказівка автора на випадки, коли вбивствам близьких не передують конфлікти, що в повній мірі можна віднести і до вбивств досліджуваної групи. Це: вбивство з метою приховування іншого злочину і ситуація, коли гострий конфлікт стався в іншому місці, наприклад на роботі, а вихід агресії відбувся в сім'ї [5, с. 61–62].

З точки зору криміналістичного вивчення особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики, заслуговує на увагу дослідження характеру взаємозв'язку жертви зі злочинцем, а також поведінки потерпілого в сімейно-побутовому конфлікті. Все це зумовлює необхідність ретельного вивчення даних про вчинки потерпілого, пов'язані з винним не тільки безпосередньо перед вчиненням злочину, але й у минулому, щодо їх відносин впродовж всього часу знайомства.

За вивченими справами понад 1/2 побутових вбивств були спровоковані потерпілими. При цьому міра вияву провокуючої поведінки жертви щодо майбутнього злочинця була найрізноманітнішою і виражалася як у словесних формах (загрозах, образах тощо), так і в активних, нерідко явно агресивних діях (побоях та катуванні). Жертвами такого роду вбивств стають: чоловіки, дружини, діти та інші члени сім'ї злочинця. Частіш за все, власне аморальна поведінка потерпілих носить досить тривалий і систематичний характер, незважаючи на спроби позитивного впливу найближчого оточення, і у тому числі майбутнього винного [13, с. 32–33].

Наші дослідження показали, що серед осіб, знайомих зі злочинцем: 42% жертв знаходилися в близьких родинних відносинах зі злочинцем; 31% – були дружиною (або чоловіком) убивці; 9% – в інтимних, 13% потерпілих добре знали винного, при цьому часто їх об'єднувало проведення дозвілля на ґрунті сумісного вживання спиртного; 5% – були випадкові знайомі. Вивчення вікової структури потерпілих свідчить, що переважну більшість (61%) потерпілих складають особи у віці від 30 до 65 років; вік потерпілих від 17–24 років – 16%; потерпілі у віці від 24–30 років – 18%, і 5% – малолітні діти.

Важливою етично-психологічною характеристикою будь-якої особи є відношення до алкоголю. Слід відмітити, що міра алкоголізації як жертв, так і осіб, що вчинили побутові вбивства даної категорії справ, досить значна. Понад 60% таких вбивств вчинюється в стані простого алкогольного сп'яніння. Понад ¼ таких убивств було скоєно безпосередньо після сумісного вживання

спиртних напоїв злочинця з майбутньою жертвою. У цих випадках стан алкогольного сп'яніння як злочинця, так і жертви послужив кульмінацією в конфліктній ситуації.

Одна з головних задач, що стоїть перед слідчим на початковому етапі при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа, полягає у встановленні особи потерпілого. Успішне рішення цієї задачі вирішується шляхом: 1) експертних досліджень частин (частини) трупа; 2) слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 3) використання теоретичних досліджень, заснованих на вивченні і узагальненні матеріалів судово-слідчої практики.

Дефіцит початкової інформації при цьому відчувається найбільш гостро, що зумовлено рядом причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Розчленування тіла з метою приховування злочину часто супроводиться діями злочинця, направленими на знівечення дая того, щоб ускладнити встановлення особи загиблого: вбивця виколює очі, знищує індивідуальні прикмети, за якими можливе впізнання. Певні труднощі пов'язані і з тим, що виявляють часто лише деякі частини тіла, що також в значній мірі ускладнює судово-медичне дослідження. Крім цього, певний руйнуючий вплив мають і зовнішні чинники (сильне гниття, атмосферні умови), що також, незважаючи на «туалет трупа», істотно ускладнює його подальше впізнання.

При встановленні анкетних даних особи вбитого в процесі слідчих дій (пред'явлення для впізнання, допитів) і оперативно-розшукових заходів у родичів, друзів, сусідів, колег по роботі з'ясовується коли, куди, з ким, з якою метою пішов потерпілий, з ким знаходився в конфліктних відносинах, які у нього були плани на найближчий час, у що був одягнений тощо. Отримана інформація дає можливість зробити висновок про передбачуваного вбивцю, маршрути рухи та інші обставини справи.

Прикладом використання теоретичних досліджень, заснованих на емпіричних даних, є системи типових версій щодо осіб, що вчинили вбивства за відсутністю очевидців, розроблені А. Г. Відоновим [14]. Ці ж дані були пізніше використані в довідкових кодово-шифрувальних таблицях М. О. Селівановим [15] з відображенням ймовірних зв'язків між різними елементами криміналістичних характеристик вбивств, в тому числі і взаємозв'язку «жертва-злочинець» з урахуванням віку, статі, способів вчинення тощо. На основі вивчення і наукового узагальнення емпіричного матеріалу С. П. Зеленковським була побудована методика математичного моделювання особи злочинця [16, с. 21–25] з урахуванням статистичних закономірностей, що визначають кореляційну залежність ознак даних про загиблого, обставини злочину та інші.

Таким чином, взаємопов'язаний комплекс експертних досліджень, слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у сукупності з теоретичними узагальненнями судово-слідчої практики досліджуваної групи вбивств дозволяє моделювати, а згодом і встановити особу потерпілого, визначити основні шляхи розслідування і висунути пошукові версії щодо вбивці.

Список літератури: 1. Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств: Учеб. пособие. Иркутск, 1979. 2. Журавель В.А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1983. Вып. №26. 3. Николайчук И.А. Криминалистическая характеристика изнасилований и первоначальный этап их расследования в ситуациях, когда преступник неизвестен: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 1988. 4.Афанасьев С.А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. С-Пб., 1992. 5. Антонян Ю.М. Психология убийства. М., 1997. 6. Додолев Е.Ю. Преступление. Русский вариант. М., 1993. 7.Антонян Ю.М., Верещагин В.А., Потапов С.А., Шостакович Б.В. Серийные сексуальные убийства / Под ред. Антоняна Ю.М. М., 1997. 8. Волько Н.П. Почему так долго искали Чикатило... М., 1996. 9.Белых В. Маньяк выходит на охоту // Труд. 1991. 10. Рыбальская В.А. Виктимологические исследования в системе криминологической разработки проблем профилактики преступлений несовершеннолетних // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1980. Вып. 33. 11.Аленин Ю.П. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступления: Дисс. ...докт. юрид. наук: 12. 00.09. Одесса, 1996. 12.Дубягин Ю.П. Как не пропасть без вести. СПб., 1996. 13.Вандышев В.В. Связь «жертва – преступник» и ее использование в раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений. Ленинград, 1987. 14. Видонов Л.Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев: Метод. рекомендации систем типовых версий. Горький, 1978. 15.Селиванов Н.А., Соя-Серко Л.А.Убийство : как его раскрыть // НИИ пробл. укрепления законности и правопорядка. Новый юрид. ин.-т. М., 1994. 16. Зеленковский С.П. О вероятностно-статистическом моделировании признаков лица, совершившего убийство // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1982. Вып. №25.

Надійшла до редколегії 15.11.06

А. В. Войциховський

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВУ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У всі часи підробка грошей відносилася національним кримінальним законодавством до тяжких злочинів, що посягає на монопольне право держави у випуску грошових знаків. Суворе покарання за фальшивомонетництво не могло призупинити лавину підробок, що потрапляли до світового грошового обігу. Широке використання новітніх наукових досягнень у виготовленні фальшивих грошей призвело до їхнього катастрофічного зростання, що негативно впливає на економіку будь-якої держави і є причиною багатьох соціально-політичних проблем.

Завдяки своєму розвитку, фальшивомонетництво вийшло за межі традиційних внутрішньодержавних проблем і набуває дедалі більшого міжнародного значення, що викликає стурбованість сві-